

Toplumsal Bellekte Bir Akdeniz Liman Kenti: İzmir

İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları 25 - Akademik

Toplumsal Bellekte Bir Akdeniz Liman Kenti: İzmir

Derleyen: Selin Önen

Leyla Bektaş Ata, Orkun Destici , Hilal Eyecioğlu, Hasan Işıklı, Ömer Karahan,
Eyüp Özveren, Burcak Pasin, Fatma Tanış, Işın Can Traunmüller

İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları

Genel Yayın Yönetmeni

Raşit Çavaş

Yayın Koordinatörü

Hicran Özdamar Yalçinkaya

Kurumsal Kitap Tasarımı

Ömer Durmaz

Kapak Tasarımı

Selin Öztekin

Grafik Uygulama

Aynur Bal

Dario Moreno Sokak, 15

Konak – İzmir

izbbyayinlari@izelman.com.tr

Yayıncı Sertifika No: 47904

© İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları / **İzelman AŞ**

Baskı ve Cilt: İmaj Basım Yayın Reklamcılık ve Tic. Ltd. Şti.

Karacaođlan Mah. 6167 Sok. No: 44/A Işıkkent - Bornova/İzmir

Tel: 0232 4722960 - Faks: 0232 4722935

Sertifika No: 47192

1. Baskı

Nisan 2024

ISBN 978-625-6793-18-7

Bu kitabın bütün hakları İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları'na aittir. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntıların dışında yayıncının izni olmaksızın kitabın tamamı ya da bir kısmı hiçbir yolla çoğaltılamaz, dağıtılamaz ve yeniden elde edilmek üzere saklanamaz.

İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, **İzelman AŞ**'nin bir markasıdır.

Toplumsal Bellekte Bir Akdeniz Liman Kenti: İzmir

DERLEYEN: **Selin Önen**

Leyla Bektaş Ata

Orkun Destici

Hilal Eyecioğlu

Hasan Işıklı

Ömer Karahan

Eyüp Özveren

Burkay Pasin

Fatma Tanış

Işın Can Traunmüller

İÇİNDEKİLER

Giriş	9
Toplumsal Bellekte Bir Akdeniz Liman Kenti: İzmir Selin Önen	9
Mnemonik Tarih ve Toplumsal Bellek	23
Bir Gezginin Gözüyle “Güzel İzmir” Fatma Tanış	25
İzmirli Bir Ailenin Albümünden Erken Cumhuriyet Dönemi’nin Ege’deki İzlerini Sürmek Eyüp Özveren	47
Mekân ve Bellek	79
İzmir Kent İçi Kıyı Mimarlığı Bağlamında Kamusal Deniz Banyoları Burkay Pasin	81
Tekinsizlik, Hayalet Mekân Ve Göçmenler: İzmir Kortejo Evleri Selin Önen	107
Cumhuriyetin 100. Yılında Gecekonduunun Tarih Yazımına Alternatif Yaklaşım Leyla Bektaş Ata	125
Bir Hafıza Mekânı Olarak İzmir Halkapınar Bitpazarı Ömer Karahan	143
Kültürel Bellek	161
Kent İmgeleminde Tarihi Mekânlar ve Sanat Festivalleri: Uluslararası İzmir Festivali ve Abacıoğlu Han Esnafı Hasan Işıklı	163
Toplumsal Bellek ve Sinema: 1990-2016 Arası İzmir Kent Mekân Temsilleri Hilal Eyecioğlu ve Işın Can Traunmüller	189
Girdap: Kent Altkültürünün Yüzü Orkun Destici	209
Yazarlar	227

GİRİŞ

SELİN ÖNEN

TOPLUMSAL BELLEKTE BİR AKDENİZ LİMAN KENTİ: İZMİR

Antik dönemden bu yana önemli bir liman kenti olarak İzmir, geçmişteki adıyla Smyrna, 17. yüzyılın başında Doğu Akdeniz'in etkili ticaret merkezlerinden biri olmuş; 19. yüzyılın başında ise Gayrimüslim nüfusun çoğunlukta olduğu kozmopolit bir yerleşim yeri haline gelmiştir. Smyrna'nın Osmanlı İmparatorluğu ve Batı Avrupa arasında, dünya sistemi içerisindeki ekonomik hinterlandı 19. yüzyılda doruk noktasına ulaşmıştır.

İzmir'in 17. yüzyılın başında Akdeniz liman kenti olarak belirginleşmesinde en çok üzerinde durulan etkenlerin başında, dünya ticaretinde yaşanan değişimlerle buna bağlı yeni bir bölgesel işbölümünün İzmir'i öne çıkarmasıdır. Avrupalı şirket ve tüccarların İzmir ve hinterlandında, özellikle 1581'de ticaret tekeline sahip İngiliz Levant Company'si altında faaliyet göstermesi İzmir'in pazar limanı rolünü artıran önemli bir gelişmedir. Daniel Goffman'a göre, İzmir artık İstanbul ve iç pazarın ihtiyacını karşılayan bir transit merkez değildi; çünkü Batı, İzmir'in hinterlandında yetişen başta pamuk, yün ve tütün gibi Osmanlı yerel ürünleriyle ilgileniyordu. Avrupalı tüccarların talepleri ekonomik ürünleri çeşitlendirmiş, dönüştürmüş ve merkezileştirmişti. Bu gelişmelere bağlı olarak İzmir, ticari açıdan Halep'i de geride bırakarak Doğu Akdeniz'de ticari üstünlüğünü sağlamıştı.¹ İzmir, böylelikle 1650-1750 yılları arasında

1 Daniel Goffman, *İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 68

transit limandan kolonyal limana geçiş evresini tamamlamıştır. Neslihan Ünal, Goffman'a da atıfta bulunarak, İzmir'in denetlenemez hızlı büyümesini Batı Anadolu'daki iaeş sisteminin özölmeye uğrayarak merkezi otoriteden bağımsız gelişmesine, kapitalist rekabetin kente nüfuz etmeye başlamasına ve de Fransa ve İngiltere arasındaki ticari rekabette İngiliz hegemonyası altında İzmir'in liman kenti olarak öne çıkarılmasına bağlar.²

İzmir'in dünya ekonomisine eklenmesinde sermaye ve işbölümünde yaşanan değişimlerin yanı sıra iklimsel dönüşümün de etkisi olmuştur. 1550'lerden 1870'lere kadar Küçük Buzul Çağı'nın gelişi ile Akdeniz havzalarında yaşanan ekolojik dönüşüm ekonomik ve demografik etkilerde bulunmuş; artan yağış miktarı ve yükselen akarsu debileri kıyı kesimlerde yaşayan nüfusun dağlık bölgelere doğru göç etmesine neden olmuştur. Ege'de Ephesos Aya/Solug kasabasının tarımsal alanları Menderes ırmağının taşmasıyla sular altında kalarak bataklıklara dönüşmüş, sıtma hastalığı yayılmış ve kasabanın ticari faaliyetleri sönümlenmiştir. Öte yandan gerek Ceneviz'in antreposu Sakız'ın 1566'da Osmanlıların eline geçmesi, gerek akarsu ve ırmak felaketlerine maruz kalmamaları nedeniyle Karaburun ve İzmir limanları ekonomik açıdan ön plana çıkmışlardır.³

Çağlar Keyder liman kentlerini, genişleyen Avrupa ekonomisi ve Doğu'nun eski toprakları arasında bir ara yüz olarak değerlendirmekte ve dünya ekonomisinin bu tarımsal uygarlıklarla kesiştiği liman kentlerinin kendine özgü periferiye taşınan modernleşme etrafında yeni bir kentsel ilişkiler ağında, kozmopolit tüccarlarla birlikte çok etnili, yeni ekonomik ve sosyal ilişkilerin oluştuğu kültürel ve ekonomik kentler haline geldiğini tartışır.⁴ Dolayısıyla, İzmir'in dünya ekonomik sistemine liman kenti olarak eklenerek kapitalistleşmesi ve modernleşmesiyle kentin demografik, toplumsal yapısı da değişime uğramıştır. İzmir bir kasaba olmaktan çıkarak, uluslararası ticari ihtiyacı karşılayan, kozmopolit bir kente dönüşerek ticarete duyarlı grupları da çekmiştir. 1620'de İzmir'de Hollanda, İngiltere, Fransa, Venedik konsoloslukları açılmıştı. 1580'de İzmir'in yüzde seksenden fazlası Müslüman nüfusken, 1630'larda durum çarpıcı bir biçimde değişmiş, Gayrimüslim nüfus on kattan fazla artmıştı. Sakız, Urla ve diğer yerlerden gelen Rumlarla, Rum cemaati belirginleşmişti. İpek ticareti için Ermeniler gelmiş, limanda ipek çarşısı yaratmışlardı. Bir yüzyıl önce İtalya ve İberya'dan Osmanlı'ya gelen ve 1580'de Selanik tekstil kriziyle İzmir'e de göç eden Yahudiler limanda gümrükte çalışmakta ve vergi mültezimleri çoğunlukla Yahudilerden oluşmaktaydı. 1640'lı yıllarda Yahudiler ayrıca tercüman, komisyoncu, deri imalatçısı ve mücevhercilik gibi işlerde çalışıyordu.⁵ Levantenlerin de şehirde nüfusu belirgindi. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında ise İzmir'in nüfusu büyük oranda Ortodoks Rumlardan oluşuyordu. Rumlar hem nüfus, hem ekonomik

2 Neslihan Ünal, *İki Osmanlı Liman Kenti: İzmir ve Selanik*, İmge, Ankara, 2015, s. 81.

3 Faruk Tabak, *Solan Akdeniz: 1550-1870 Coęrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım*, YKY, İstanbul, s. 231.

4 Çağlar Keyder, "Port-cities in the Belle Epoque", Biray Kolluoğlu ve Meltem Toksöz (eds.), *Cities of Mediterranean: From the Ottomans to the Present Day*, I.B.Tauris. London, New York, 2019, s. 14-15.

5 Daniel Goffman, A.g.e, s.124-130.

olarak bu dönemde güçlü bir cemaatti ve 1922 Yangını'na kadar şehirde yaygın dil Rumcaydı.⁶ Ekonomik olarak zeytin yetiştiriciliği, üzüm yetiştiriciliği, şarap üretimi, reçel üretimi gibi işlerin yanı sıra, -her ne kadar Müslümanlar dericilik işleriyle uğraşsalar da- büyük tabakhaneler Rumlarındı. Ayrıca mesleki eğitim gerektiren doktorluk, eczacılık, bankacılık gibi mesleklerde de belirgin bir ağırlıkları vardı. Nitekim Halit Ziya Uşaklıgil, *İzmir Hikâyeleri*'nde gençliğinde İzmir'de ilk ve tek Müslüman banka memuru olduğunu yazmıştır.⁷

19. yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun yaygın siyasi ve mimari izlerine sahip olmayan İzmir, modernleşme ve kentleşmeyi hem Batı'dan hem Tanzimat'tan farklı bir pratikle tecrübe etmiştir. Endüstrileşmenin olmaması, liman kenti olarak ticarete bağlı gelişip dönüşmesi, kentleşme pratiği açısından İzmir'i farklılaştırmıştır.⁸ Kapitalizmin gelişmesi için ulaşım altyapısının gelişmesi gerekiyordu. 19. yüzyılda Batılı ülkeler tarafından yaptırılan ve de 1930'ların devletleştirme politikalarına kadar⁹ çeşitli imtiyazlardan dolayı yabancı sermaye tarafından işletilen rıhtım, demiryolları, liman, tramvay gibi şehircilik projeleriyle İzmir'in uluslararası ticareti modern bir üsluba bürünmüştü. 19. yüzyılda İzmir'in modernleşmesi entelektüel, kültürel, sanatsal ve şehircilik alanında kendisini göstermiştir. Kafe ve restoranları, tiyatro salonları, farklı dillerde yayımlanan gazeteleri, konser salonlarının yanı sıra yeni limanı, tramvay hattı, lüks mağazaları, şehrin bir bölümünün gazla aydınlatılması ile Doğu Akdeniz liman kentleri arasında ayırt edici bir kimliğe sahip olmuştur.¹⁰ Bu özellikleri nedeniyle kent, "Şark'ın Küçük Paris'i" ya da "Levant'ın Paris'i" olarak nitelendirilmiştir.¹¹ Modernite, etkisini kozmopolit bir kent olan İzmir'de Fransızca etkisiyle de gösteriyordu. Osmanlı'nın Fransız modernitesini 19. yüzyılda kendisine örnek aldığı düşünülürse, üst sınıflar arasında yaygın olarak kullanılan dilin Fransızca olması, Ermeni ya da Rum ilkokullarında yabancı dil olarak Fransızca öğretilmesi ve etnik-dilsel sınırı geçerek Smyrnalıların gündelik yaşamında binalarda Fransızca yazılar asılması gibi örnekler kentin Batılılaşma yönünde olduğunu gösteriyordu.¹² Diğer taraftan, İzmir'in kendine özgü bir modernite ivmesi yakaladığını da belirtmek gerekir.

6 Fuat Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, İletişim, İstanbul, 2008, s. 308. Herve Georgelin, "Geç Osmanlı Smyrna'sında Ermenilerin Toplumlararası İlişkileri", Zakarya Mildanoğlu (der.), *İzmir Ermenileri: Ege Kıyılarının Yitip Gitmiş Sakinleri*, Aras, İstanbul, 2017, s. 56-57.

7 Cansu Kılınçarslan, "Bir Zamanlar İzmir", *Toplumsal Tarih*, (227) Kasım 2012, s. 10-11.

8 Biray Kolluoğlu- Kırılı, "Cityscapes and Modernity: Smyrna Morphing into İzmir", Anna Frangoudaki, Çağlar Keyder (eds.), *Ways to Modernity in Greece and Turkey: Encounters with Europe, 1850-1950*, I.B. Tauris and Co Ltd. London, New York, 2007, s. 220-226.

9 Alp Yücel Kaya, "19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla İzmir Ekonomisinde Süreklilik ve Kırılmalar", Deniz Yıldırım ve Evren Haspolat (der.) *Değişen İzmir'i Anlamak*, Phoneix, Ankara, 2010, s. 85

10 E. Fuat Keyman ve Berrin Koyuncu Lorasdağı, *Sekiz Kentin Hikayesi: Türkiye'de Yeni Yerellik ve Orta Sınıflar*, Metis, İstanbul, 2020, s. 123-124; Marie-Carmen Smyanelis, "Öndeyiş: Tarihini Arayan Şehir", Marie-Carmen Smyanelis (der.) *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi?* İletişim, İstanbul, 2009, s. 12.

11 Marie-Carmen Smyanelis, A.g.e., s. 12.

12 Herve Georgelin, A.g.e., s. 62-63.

İzmir dünya sistemindeki rekabetçi ve önemli yerini Selanik, Beyrut, İskenderiye gibi Doğu Akdeniz liman kentleriyle 1930'lardaki Büyük Depresyon zamanına dek korumuştur.¹³ Günümüzde bu liman kentlerini yeniden gözden geçirirken ve birbirleri arasında ilişki kurarken, ekonomik olarak tarihsel güçlü konumunu koruyamamış olsa da İzmir'in unutulmuş bir Akdeniz liman kenti olarak hatırlanması kentin toplumsal belleği ile ilişkilendirilebilir.

Bellek çalışmalarında hatırlama/unutma pratikleri daha çok travma ve belirli tarihi olaylar üzerinden ele alınmıştır. Geçmiş hatırlarken, bu hatırlama edimi hafıza çerçeveleriyle birlikte duygularla da ilgili olabilmektedir. Geçmişteki travmatik olaylar da bu yüzden bellek çalışmalarında belirgin bir yer tutmaktadır. I. Dünya Savaşı (1914) , 1919-1922 Türk Yunan Savaşı, 1922 Büyük Yangını ile birlikte Gayrimüslim nüfusunun azalmaya başlaması, Lozan Antlaşması ve zorunlu nüfus mübadelesi sonucunda ulus-devletin homojenliğinde demografik ve kentsel dönüşüm 20. yüzyılın başında İzmir'in tanık olduğu çalkantılı olaylara örnek gösterilebilir. 1922 Yangınıyla kent merkezinin önemli bir bölümü ve yoğunluklu olarak Rum ve Ermeni mahalleleri tahrip olmuş, yangın küller ardında bir şehir bırakmıştı. 1923 Türk-Yunan mübadelesi sonrasında şehir hem ekonomik bakımdan, hem de edebi dergiler ve gazetelerin artık çıkmamasıyla kültürel açıdan çeşitliliğini yitirmişti.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye ekonomisi oldukça zor durumdaydı. Sadece ticaretle uğraşan Gayrimüslimlerin burjuvazide bıraktığı boşluğun Türkleştirilmesi değil, aynı zamanda, işçi sınıfı açısından Gayrimüslim yoksulluğunun da Türkleştirilmesi söz konusuydu. Gayrimüslimler yalnızca kentsel alanda ticaretle uğraşan orta sınıf ve üst sınıflardan oluşmuyorlardı, aynı zamanda kırsal alanda işçi sınıfının çoğunluğunu da oluşturuyorlardı. Özellikle Balkanlardan Anadolu'ya gelen Müslümanlardan yeni bir işçi sınıfı yaratıldı, fakat bu yeni sınıf kentsel yoksulluğun yeni aktörleriydi¹⁴.

Günümüzde İzmir, kent merkezinin yanı sıra periferideki sayfiye yaşantısıyla da tercih edilen şehirlerdendir. Yavaş yaşam tarzı, modernliği, belediyeciliği, kıyıları ve iklimi özellikle İstanbulluların dikkatini çekmiş, son on yılda İstanbul'dan gelen orta sınıf göçün artmasına neden olmuştur.¹⁵ Ayrıca transit bir konumda olmasından dolayı yüzyıllardan beri uluslararası dış göç de almaktadır. Liberal yaşam tarzıyla

13 Eyüp Özveren ve Erkan Gürpınar, "Competition as Rivalry: İzmir during the Great Depression", Biray Kolluoğlu ve Meltem Toksöz (eds.), *Cities of Mediterranean: From the Ottomans to the Present Day*. I. B. Tauris. London, New York, 2019, s. 184.

14 Ellinor Morack, "Turkifying Poverty, or: the Phantom Pain of İzmir's Lost Christian Working Class, 1924-26", *Middle Eastern Studies*, 2019, DOI: 10.1080/00263206.2018.1559157

15 2008-2018 yılları arasında TÜİK istatistiklerine göre İzmir'e en fazla göç 155.000 kişinin üzerindeki sayıyla İstanbul'dan, ikinci sırada 106.000 kişiyle Manisa'dan, üçüncü sırada da 85.000 kişiyle Ankara'dan gelmiştir. Bkz. Çiğdem Ünal, "İzmir'in Göç Analizi: (2008-2018)", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 25 (43), 2020, s. 200. Diğer taraftan nüfus yoğunluğu açısından bakıldığında, TÜİK verileri doğrultusunda 2000 yılındaki kentin nüfus yoğunluğunun Türkiye için 88, İzmir için 281 olurken; 2008'e gelindiğinde de bu rakamlar sırasıyla 102 ve 360 kişidir. Dolayısıyla, İzmir'in nüfus yoğunluğu ülke ortalamasından üç kat fazladır. İzmir'in 2018 itibarıyla nüfusu 4.320.519 kişidir. Net göç hızı bakımından da tarihsel olarak 1975-90 arasında binde 60, 1995-2000 arasında binde 40 iken 2017'de binde 5,7 dir. Bugün İzmir'e göç devam ediyorsa da göçe bağlı nüfus artışı azalmış durumdadır. Bkz. E. Fuat Keyman ve Berrin Koyuncu Lorasdağı, A.g.e. s. 143- 144.

birlikte sekülerliği, sosyal demokrat belediyciliği ile birlikte siyasi konjonktüre muhalifliği günümüzde İzmir'in öne çıkan kent profilidir. Göçlerle birlikte, neoliberal sermayenin İzmir'e dikkatini vermesi son beş yılda kentin çehresini değiştirmeye başlamış; emlak fiyatlarındaki artış, körfezde yükselen gökdelenler, trafik sorununun başlaması ve hava kirliliği ile 2021'de dünyanın ilk metropol kentine verilen *Cittaslow*¹⁶ unvanını korumak için İzmir'in zorlanacağını göstermektedir. Neoliberalizm yavaşlamaya izin vermemektedir bir bakıma.

Yukarıda belirtilen kent profili içerisinde kentin ekonomik ve ticari özelliklerinin öncelikli olarak dile getirilmemesi, öte yandan kentin hafızasının tekrar canlanarak doğasına, tarihine ve kent kimliğine sahip çıkması toplumsal belleğin değişimiyle ilişkilidir. Toplumsal yapıdaki ekonomik ve siyasi değişimler böylelikle hatırlama pratiklerine yansımaktadır. Keyman ve Lordoğlu, İzmir'in farklılıklara dair zenginlik söyleminin özellikle 2000'li yıllarla birlikte geçmişteki tarihsel zenginlikten beslendiğini, bir yandan da güncel siyaset açısından yeni bir kimlik inşasına tanık olduklarını tartışır. Hatta buna dair ortaokul birinci sınıf öğrencilerine kent tarihi ve kent vasıflarının okutulduğu "İzmir dersi" örneğini verirler. Şehirdeki çoğunluk tarafından kent kimliği sahiplenilmekte, İzmir'de yaşamak ayrıcalık olarak görülmekte ve bundan da gurur duyulmaktadır.¹⁷ Alp Yücel Kaya'nın ifadesiyle, "şehir sakinlerinde farklı oldukları duygusu uyanır çünkü çoğul ve modern, yeniliklere ve değişimlere açık bir şehirde yaşamaktadırlar".¹⁸

Ankara'da geçen üniversite eğitimim, sonrasında İstanbul ve İzmir'e yerleşmemle birlikte İzmir'le kurduğum sevgi ve arzu dolu ilişkiyi diğer kentlerde kuramadığımı fark ederek, kentin yaşantımda neden böyle etkili olduğunu düşünmeye başlamıştım. İzmirli olmamama rağmen, kenti sahiplenmişim ve burada bana da yer var demiştim. Kentle kurduğum bu ilişkinin *habitus*'uyla da ya da kim olduğumla da ilişkili olduğunu bilmeme rağmen, kentle kurduğum bağın arkasında "güzel İzmir'in farklılığı kentin yalnızca şimdilerde öne çıkarılan kimlik politikasıyla (modernliği, sekülerliği ya da Akdeniz kimliği gibi) yaşamıyor oluşudur. İzmir, geçmişini hatırlayarak kent kimliğini öne çıkaran ve belki de Ankara ve İstanbul'dan bu yönleriyle farklılaşan bir kenttir. İzmir'in Karşıyaka ilçesine ilk taşındığımda, dükkânların, kafelerin tabelalarında 35½ yazan, evlerin pencerelerinde "Kafsinkaf" bayrakları asılan bu ilçeyi, Karşıyakalıların İzmir'den bile daha çok sevmelerine ve bağlılıklarına şaşırıştım. Bu sevgi ve bağlılıklarında 35 buçuk imgesinin, Karşıyaka'nın

16 *Cittaslow* uluslararası hareketi 1999'da Toscana'nın küçük bir kasabasında başlamıştır. *Cittaslow* hareketi kasabanın hayat kalitesini artırmak temelinde farklı alanlarda gelişimi ülkeye doğru yaymak düşüncesiyle oluşmuştur. Uluslararası hareketler bağlamında belediyelerin tecrübelerinin paylaşımını içermektedir. Bu amaçla yedi makro alan belirlenmiş: enerji ve çevre politikaları, altyapı, kentsel yaşam politikalarının kalitesi (marjinal alanların yeniden değerlendirilmesi, internet hizmeti gibi), tarımsal ve turistik politikalar, misafirperverlik üzerine politikalar, sosyal bütünleşme üzerine politikalar, diğer paydaşlıklar ortaklıklar (doğal ve geleneksel yemekleri destekleyen kuruluşlarla gibi). <https://www.cittaslow.org/content/how-become> (Son Erişim Tarihi: 15.03.2022).

17 E. Fuat Keyman ve Berrin Koyuncu Lorasdağı, A.g.e., s. 153.

18 Alp Yücel Kaya, "Sondemiş:Şehir Senin Peşini Bırakmayacak", Marie-Carmen Smyanelis (der.) *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi?* İletişim, İstanbul, 2009, s. 258.

geçmişle kurdukları bağla ve hatırlama pratikleriyle kuvvetlendiğini görebiliriz.¹⁹ Taşındığımız sokağın uzun numaralı adını bir türlü ezberleyemeyip numaralı sokakların nerdeyse bütün İzmir'i kapladığını ve Gayrimüslimlerden kalma isimlerin değiştirilip numaralandırılarak bu isimlerin hafızalardan silindiğini öğrenmiştim. Hatırlananlar kadar unutilanlar da hafızanın inşa edilme sürecinde etkilidir.

Italo Calvino'nun, *Görünmez Kentler*'inde Marco Polo yolculuklarını ve yolculuk yaptığı kentleri Kubilay Han'a anlatır. Kentlerin geçtiği bu anlatıda anıların da arzuyla yakın ilişkili olduğuna, arzularımızın anıya dönüşebildiğine, kentlerin bütünselliğini taşıyan özünün tek bir pencereden yakalanamayacağına dair bir okuma yapılabilir: "Despina'ya iki türlü gidilir: gemiyle ya da deveyle. Karadan gelene başka, denizden gelene başka görünür kent"²⁰. Despina'ya bakan deveci, kenti gemiye benzetirken, denizci kenti devenin iki hörgücü arasında eyere benzediği bir kent görür. "Her kent biçimini, karşısında durduğu çölden alır; iki çölün sınır kenti Despina'yı böyle görür deveci ile denizci"²¹. Bu çalışmada, duyguları ve aktörlerin öznelliğini öne çıkarmak gibi bir kastım olmasa da duygular ve rasyonalite arasındaki gerilimli ilişki, kentlerin geçmişlerini çalışırken de benzer bir metodolojik ikililik ortaya çıkarıyor: tarih ve bellek. Kentlerin geçmişlerinin sır dolu muşçasına açılmayı bekleyen Pandora Kutusu olan arşivlerin, belgelerin ortaya çıkarılıp geçmişinin aktörler olmadan yazılması; diğer taraftan rasyonel rakamlar, belgeler ve arşivler olmadan, yaşayanların belleğinden kentin geçmişinin nasıl süzülmesine bakarak kentlerin şimdiki konumunun anlamlandırılması, bizi madalyonun iki farklı yüzü olan tarih ve belleğe götürür.²²

Bellek çalışmaları, resmi tarihin çizdiği sınırların dışına bakar. Bu çalışma, klasik anlamda İzmir tarihi üzerine bir kitap olmaktan çok; İzmir'deki tarihi olayları, mekânları, toplumsal grupları nasıl hatırladığımızla ilgilidir ve bu nedenle çoğunlukla bireysel ve toplumsal hatırlama pratiklerine dair mikro-tarih çalışmalarına yer verilmiştir. Bireysel belleğin öznelliği hatırlamanın zaafı bağlamında yöntemsel olarak tartışılırken, geçmiş hatırlamanın da aynı zamanda çarpıtma ve yeniden kurulumunun toplumsal olması da gözden kaçırılmamalıdır. Fuhrmann ve Kechriotis, Doğu Akdeniz Osmanlı liman kentlerini tarihyazımlarının dünya sistemi içerisinde

19 Selin Önen, "İzmir'de 35 ½ Olmanın Kentsel Orta Sınıf Dinamikleri", *Kültür ve İletişim*, 20 (39), 2017.

20 Italo Calvino, *Görünmez Kentler*, YKY, İstanbul, 2012, s. 68.

21 Italo Calvino, A.g.e., s. 68.

22 Pierre Nora tarih ve belleği birbiriyle uzlaşmaz ve farklı alanlar olarak değerlendirirken Enzo Traverso ise tarih ve belleği birbirinin tamamlayıcısı alanlar olarak görür. Nora'nın bakış açısında bellek yaşanan gruplar tarafından üretilen yaşamın ta kendisidir, bu yüzden de hatırlama ve unutma diyalektiğine açıktır, dış etkilere duyarlıdır. Ayrıca şimdiki zaman içerisinde yapılır, duygulara dayalı iç içe geçmiş simgesel anılardan oluşur. Hafıza hatırayı kutsallaştırırken, tarih ise hatırayı dışarıda bırakarak zihinsel ve ayrıştırıcı bir süreçle analiz, söylem ve eleştiriyi getirir. Bkz. Pierre Nora, *Hafıza Mekânları*, Dost, Ankara, 2006, s.19-20. Enzo Traverso ise tarihin bellekten doğduğunu, geçmişin aktörlerinin tanıklığını analiz ettiğini, bilimin kurallarına göre belli bir mesafeye yerleştirip bütünsel bir anlatı haline getirmeye çalıştığını söyler. Dolayısıyla, tarihinin bellekten beslendiğini ama onu öznellikte bırakmayarak yön de verdiğini, yön verirken geçmişe belirli bir mesafeyle bakarak bunu yaptığını tartışır. Bkz. Enzo Traverso, *Geçmiş Kullanma Kılavuzu: Tarih, Bellek, Politika, Versus*, İstanbul, 2009, s. 1-30.

ya da bu kentleri Osmanlı emperyalist hegemonyasını güçlendiren özel yerler olarak değerlendiren söylemlerin son yirmi yıldır ön planda tutulduğunu belirtirler. Bu çerçevede, kentlerin tarihyazımına bir yönüyle katkıda bulunan bu söylemlerin eleştirel olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Liman kentlerinin dünya ekonomisindeki rolünü öne çıkaranlar, ticari faaliyetlere ilişkin konsolosluk raporlarına başvururken, şehirlerin İmparatorluk ile ilişkisine odaklananlar İmparatorluk tarafından üretilen ve depolanan kaynakları ön plana çıkarır. Yerel arşivler ya da topluluk arşivleri dışında evlilik kütükleri, gazeteler ve mahkeme sicilleri olmadan bireylere odaklanmak mümkün olamazdı. Dolayısıyla, farklı değerlendirmeler farklı kaynaklara dayandığı gibi geç Osmanlı Akdeniz şehirleşmesinin de yekpare bir görüntüsünün bulunamayacağını vurgularlar. Fuhrmann ve Kechriotis, bu liman kentlerinin heterojen yapısını anlayabilmek ve yeni kentsellik biçimleri yaratabilmek için sosyal pratikleri biçimlendiren farklı söylemleri birleştiren, bireysel ve kolektif öznelliğe odaklanmayı önerirler.²³

Bu çalışma, 19. yüzyıldan başlayarak erken Cumhuriyet dönemi ve günümüz İzmir'inden bellek seçkilerine yer vermektedir. Diğer taraftan yalnızca belirli tarihi olayları hatırlamak dışında, zamana yayılmış değişimleri nasıl hatırladığımız ya da unuttuğumuz önemlidir. Bu bakımdan günümüz İzmir'inde neoliberalizmin kentin çehresini değiştirip dönüştürmesiyle Körfezde gökdelenlerin yükselişinin veya çevre felaketlerinin önce yaşayan aktörlerin hafızasına, sonrasında kültürel belleğe nasıl girdiği/gireceği de önemlidir. Dolayısıyla, zamana yayılan bir bellek pratiği söz konusudur. Dünya sisteminde yer alan kozmopolit İzmir'in 19. yüzyıldan günümüze *mnemonik* olarak hafızalarda nasıl hatırlandığı, hem mekân ve bellek açısından hem kültürel bellek tarafından nasıl biçimlendiği bu kitabın ana konusudur. Bu kitabın temel amacı, İzmir'in 19. yüzyıldan günümüze değişen toplumsal yapıyla birlikte kentin değişen hafızasına açıklık getirmek, neleri unuttuğu ve hatırladığını disiplinler arası bir perspektifle tartışmaktır. Bu çerçevede İzmir'in kozmopolit geçmişini, ulus-devlete dönüşümündeki değişim ve dönüşümleri nasıl hatırladığını, ulus ötesi hafızasıyla yerelin hafızasının birleştiği çalışmaları içermesiyle, hem İzmir'le hem bellek çalışmalarıyla ilgilenenlere katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Öte yandan kitaptaki çalışmalar, farklı disiplinlerden yazarlarca (ekonomi, mimarlık, sosyoloji, tasarım...) etnografya, saha çalışması, otoetnografi, sözlü tarih, hayali gezgin, aile albümleri, kent arşivleri, kartpostal, reklam broşürü, gazete haber metinleri, günlükler, haritalar ve mektupların kullanımı gibi farklı tekniklerle İzmir'in kent belleğindeki hatırlama edimini tartışmayı amaçlamaktadır. Bazı yazarların çalışmalarında farklı tekniklerin bir aradığını görebilirsiniz. Birçok yazarın fotoğrafı görsel bir malzeme olarak kullanması belirgin bir ortaklık taşımaktadır. Dolayısıyla kitabın ikinci amacı, yazarların kullandıkları teknikler ve bu teknikleri neden kullandıklarına dair metodolojik tartışmalar çerçevesinde bellek çalışmaları bağlamında okuyucuya başka bir okuma daha sunmaktır.

23 Malte Fuhrmann ve Vangelis Kechriotis, "The late Ottoman port-cities and their inhabitants: subjectivity, urbanity, and conflicting orders", *Mediterranean Historical Review*, 24 (2), 2010, s. 73-74.

Kitapta üç bölüm yer almakta: *Mnemonik Tarih ve Toplumsal Bellek, Mekân ve Bellek, Kültürel Bellek*. Kitabın bölümleri birbirinden bağımsız değildir. Derlemenin ilk bölümünde 19. yüzyıl Smyrna'sının kozmopolitliği, ulus-devlet içerisindeki dönüşümü, erken Cumhuriyet dönemine ait çalışmalarla birlikte unutmama ve hatırlama pratiklerinin günümüzdeki İzmir'in kentsel yaşantısına nasıl yansdığına dair konular ele alınmıştır. İzmir'in kozmopolit geçmişine yolculuk nostalji ile karıştırılmaması gereken başka bir gerçekliğe perde aralamakta; Gayrimüslim nüfusunun yoğun olduğu bir popülasyonun dönüşümü ve sonrasında erken Cumhuriyet tarihini hatırlamak yalnızca bireysel değil, toplumsal bellekle birlikte geçmişin imajına ışık tutmaktadır.

Fatma Tanış, denizaşırı ticaret içerisinde bulunan kozmopolitan İzmir'in 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında sosyal, mekânsal, mimarlık ve kent kültürüne etkisini anlatılar aracılığıyla özgün bir yöntem eşliğinde tartışmaktadır. Tanış, bu metodunda 20. yüzyıla kadar İzmir'e uğramış ve şehri kozmopolitan geçmiş içinde deneyimlemiş olan gezginlere bakılarak oluşturulmuş hayali bir gezgin aracılığıyla, hikâye anlatıcısı bir *flâneur* yaratmıştır. Bu gezgin ayrıca Avrupa'da sanat okullarından birinde eğitim görmüş; yine Avrupa'daki müzelerde bulunarak Doğu'nun temsili üzerine bilgi sahibi bir entelektüeldir. Tanış, hikâye anlatıcısıyla kent kültürünün mekânsal ve sosyal ilişkiler üzerinden okunmasını sağlıyor. Gündelik şehir hayatının deniz aşırı ticaretine konu olan mekânları dikkate almaktadır. Bu bakımdan Kordon, kilit öneme sahip. Ne Avrupalı ne Doğulu olan bu mekânların kendine özgü olduğunu keşfeden bir gezginin gözleriyle anlatıda verhaneler²⁴, oteller, eğlence mekânları ile Kordona açılan konutlardan biri olan 19. yüzyılda tramvay işletmesini üstlenen Guiffroy Ailesi'nin evi anlatının geçtiği kentsel mekânları oluşturmaktadır.

Eyüp Özveren İzmir, Bergama ve Manisa'da 1922-1955 arasında yaşamış olan bir aile tarihi çalışması yapmıştır. Özveren, öncelikli olarak birinci elden albümleştirilmiş fotoğraf koleksiyonlarının yanı sıra mektuplar, resimler ve kimi objeleri kullanmıştır. Özveren, fotoğrafları da yeri geldikçe dönemin konjonktürü ve estiği açısından fotoğrafın geçmişi hatırlamamızdaki rolünü tartışmıştır. Aile tarihinin izini fotoğraflarla sınırlamayan Özveren aile albümlerinin oluşmasını sağlayan fotoğrafçı ve fotoğrafçılar üzerinden bellek arayışını sürdürerek çalışmasını fotoğrafçıların İzmir'in de toplumsal yaşamındaki yeriyle kesiştirmiştir. Kurtuluş Savaşı malul gazisi Mehmet Ali (Sunu), eşi Bedia ve kızı Gökyıldız anlatının çekirdek ailesini oluşturmaktadır. Erken Cumhuriyet döneminin toplumsal belleğiyle, aile tarihi kesişmektedir. Dolayısıyla Özveren'in çalışması Büyük Buhran'ın izlerini, erken Cumhuriyet dönemi kamusal yaşamını ve toplumsal, iktisadi ve siyasi yaşantısını İzmir ve çevresindeki aile üyelerinin yaşantılarındaki izlerle görebilme imkânını vermektedir. Bu çerçevede Bergama'da Halkevi başkanlığı yapmış Mehmet Ali vasıtasıyla Halkevi'nin Cumhuriyet döneminin iktisadi, politik ve kültürel atmosferine; İsveç jimnastiği eğitimi alan İzmir ve Manisa'da sıradışı bir beden eğitimi öğretmenin

24 Verhaneler, 1922 Yangını öncesi, Frenk mahallesinde kentsel gelişimle birlikte, mekânın ticari şekilde organize edildiği yapıların adıdır. Verhaneler, çoğunlukla üstü kapalı ve dar pasajlarda dükkânların ve ofislerin kümelenildiği ticarethanelerdir. Bkz. Biray Kolluoğlu- Kırılı, A.g.e., s.222.

serüveniyle de eğitim ve öğretim hayatına bakabilmemizi sağlar. Gökyıldız'ın İzmir'e 1950'lerde birkaç yıllığına yerleşmesi ve sonrasında İstanbul'a yerleşmeleri de hem İzmir'in, hem Türkiye'nin toplumsal belleğiyle kesişir. Özveren fotoğraflar yoluyla geçmişi hatırlamaz, aile bireylerinin ve onlarla aynı mekânları paylaşmış İlhan Berk ve Nihal Yeğinobalı gibi edebiyatçıların ve çevirmenlerin anılarıyla birlikte değerlendirilmektedir. Aile tarihi, Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Behice Boran, Cumhuriyet'in onuncu yıldönümü nedeniyle Türkiye'ye gelen SSCB heyeti üyeleri gibi tarihi kahraman ve kişiliklerle buluşur.

Mnemonic tarih kavramı ilk olarak 1997'de Jan Assman tarafından *Moses the Egyptian* kitabında kullanılmıştır. Assman bu kavramın geçmişten ziyade, geçmişin nasıl hatırlandığına dair bir bellek pratiği olduğunu belirtmiştir: Geçmişin, günümüz tarafından basitçe kabul edilmediğini, geçmişin şimdiki zamana musallat olduğunu ve şimdi tarafından yeniden inşa ve icat edildiğini ifade etmiştir.²⁵

Bu derlemenin, bir tarih çalışması olmadığını vurgularken Walter Benjamin'in "Tarih Kavramı Üzerine" yazdığı historisist bir tarih anlayışına karşı çıkararak geçmişle ele geçirme arzusunun hâkim sınıfla ilişkili olduğunu tartışan çalışmasını hatırlamamız önemlidir. Dolayısıyla, Benjamin'e göre ezilen sınıfla hâkim sınıf aynı tarihi paylaşmaz. Nurdan Gürbilek'in *Son Bakışta Aşk*'in önsözünde yazdığı gibi Benjamin, tarihe baktığında bir yıkıntılar alanı, talan alanı görür.

"[Tarih] bir dizi öykünün birbirini doğurarak bugüne doğru ilerlediği bir birim değil, geçmişin bugüne kavuşması değil, bir öykünün başka öyküleri tüketerek, unutturup yok ederek kendini tek kılması, geçmişin beklentilerinin yok edilmesidir. Bu yüzden kültür denen sürekliliğin ardında hep bir barbarlık vardır... Bu yıkıntıdan bir şeyler kurtarmak isteyen tarihsel maddeci olsa olsa bir paçavra toplayıcısı gibi davranabilir. Kültürün sürekliliğini oluşturan değerleri değil, tüketilmiş, bir kenara atılmış nesnelere, kültürel artıkları, tarihin döküntülerini toplar. Amacı 'tarih imgesini', tarihin en silik nesnelere, artıklarında bulmaktır".²⁶

Geçmişin imgesinden bahsederken Benjamin'e göre bu imge uçucudur ve "geçmiş ancak bir daha görünmemek üzere kendini gösterdiği an birden parlayıp aydınlanıveren bir resim olarak yakalanabilir".²⁷ Benjamin, aynı zamanda tarihi inşa etmenin bilimsel olarak salt tarih disiplinine ait olmadığını, bir hatırlama biçimi olduğunu söyler. Dolayısıyla bellek biçimi olarak hatırlamanın kabuk bağlamış yaraların yeniden açılarak yorumlanması anlamına geleceğini ve dünyayı değiştiremeyeceğini ama geçmişin imajını değiştirerek bir bakıma adaletin sağlanacağını düşünür.²⁸

25 Jan Assmann, *Moses the Egyptian: The Memory of Egypt in Western Monotheism*. Harvard University Press, London & Cambridge, 1997, s. 8-9.

26 Nurdan Gürbilek, "Sunuş: Walter Benjamin 1892-1940" içinde Nurdan Gürbilek (derleyen) *Son Bakışta Aşk: Walter Benjamin'den Seçme Yazılar*, Metis, İstanbul, 2001, s. 34-35.

27 Walter Benjamin, "Tarih Kavramı Üzerine" içinde Nurdan Gürbilek (derleyen) *Son Bakışta Aşk: Walter Benjamin'den Seçme Yazılar*, Metis, İstanbul, 2001, s. 41.

28 Esther Leslie, "Siegfried Kracauer and Walter Benjamin: Memory from Weimar to Hitler" içinde Susannah Radstone and Bill Schwarz (eds.) *Memory: Histories, Theories, Debates*. Fordham University Press, New York, 2010, s. 134-135.